

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال پانزدهم، شماره ۵۹، پاییز ۱۳۸۶

آسیب‌شناسی شبکه توزیع شیر در ایران

دکتر محمدرضا فرزین*

تاریخ دریافت: ۸۵/۷/۴ تاریخ پذیرش: ۸۶/۶/۲۰

چکیده

این مقاله به بررسی شبکه توزیع شیر در ایران می‌پردازد. به این منظور ابتدا شناخت شاخصهای اقتصادی بازار شیر شامل تولید، مصرف، مصرف سرانه، صادرات و واردات صورت گرفت. سپس نظرات تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان در خصوص مهمترین موضوعات شبکه توزیع شیر در کشور از جمله سیاستهای یارانه‌ای، نهادهای سیاستگذار و قانونگذار، نوع بازار کالا، اندازه بنگاه‌ها، هزینه توزیع، زمان توزیع، رعایت استانداردها و نوسانهای قیمتی بررسی شد. در نهایت با بررسی نرم‌ها و مطالعات نظری و مطالعات میدانی، نقاط قوت و ضعف شبکه توزیع از تولید تا مصرف شناسایی گردید.

این مطالعه نشان می‌دهد که شرکتهای بزرگ و نظام‌یافته و فروشگاهیهای زنجیره‌ای در شبکه توزیع شیر ایران نقش اندکی دارند، فاصله تولید تا توزیع شیر کوتاه است و مهمترین دلیل فاصله قیمتی بین تولید و مصرف، هزینه بالای حمل و نقل و فسادپذیری محصول است. سیاست کنونی خرید تضمینی شیر توسط دولت از نقاط مثبت حضور دولت در بازار شیر

e-mail: b_farzin@yahoo.com

* عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال پانزدهم، شماره ۵۹

می‌باشد و تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان موافق حضور دولت در این بازارند. نتایج نظرسنجی‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه مصرف‌کنندگان درباره حضور دولت، تأمین هدفمند شیر ارزان قیمت به‌ویژه برای دانش‌آموزان و اقشار محروم است و دیدگاه تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان، تغییر سیاستهای حمایتی به سمت حمایت از تولید می‌باشد.

کلید واژه‌ها:

شیر، شبکه توزیع، آسیب‌شناسی، نظرسنجی

مقدمه

شبکه توزیع بخشی از نظام اقتصادی کشور می‌باشد که تحولات اقتصادی کشور در تعیین کارکرد و ساختار آن مؤثر است. این شبکه حلقه رابط بین تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان و متشکل از عاملینی است که با یکدیگر ارتباط متقابل دارند و عمل توزیع کالاها را انجام می‌دهند.

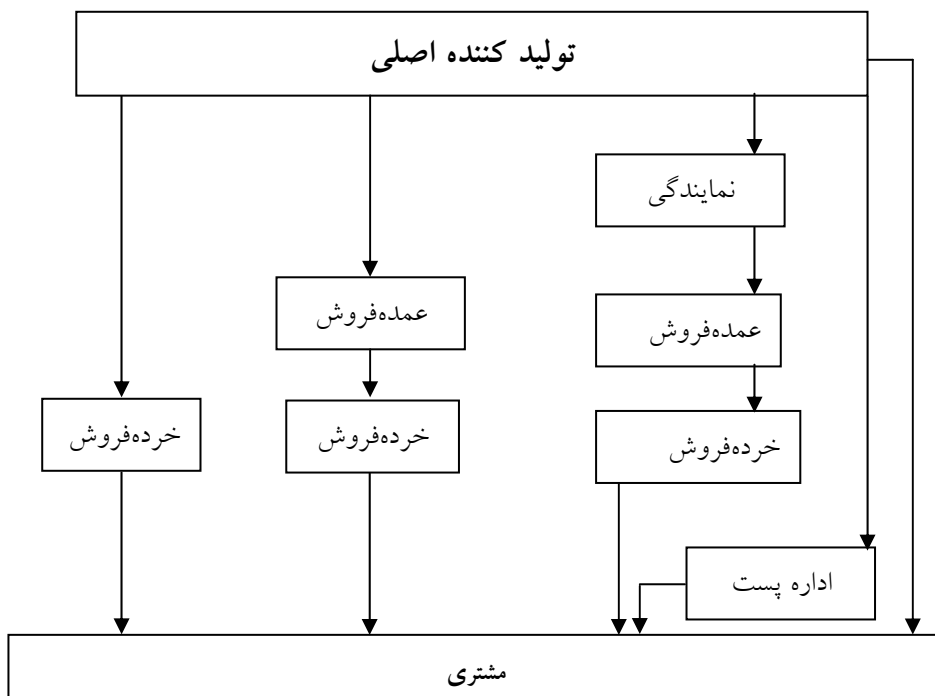
ارکان اساسی شبکه توزیع عبارتند از:

۱. تولیدکنندگان و واردکنندگان کالا به شبکه،
۲. عمده‌فروشان که واسط بین تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان نهایی (خرده‌فروشان) می‌باشند،

۳. خرده‌فروشان که رساننده نهایی کالا و خدمات به دست مصرف‌کنندگانند،

۴. مصرف‌کنندگان که کالاها را از شبکه خارج و مصرف می‌کنند.

نمودار کانالهای توزیع در حالت عمومی به شکل زیر است:

شکل ۱. فرایند نظام توزیع

شکل ۱ کانالهای متفاوت رساندن محصول به دست مصرف کننده را نشان می‌دهد. نظام توزیع برای انجام وظایف خویش می‌تواند کالا را حسب شرایط کالا و توان بنگاه از مسیرهای متفاوتی بگذراند و به بازارهای مصرف عرضه کند. انتخاب کانالهای توزیع بستگی به عوامل متعددی مانند نوع بازار، نوع محصول، مقیاس و تعداد تولیدکنندگان و ساختار بازار کشور دارد و هیچ قاعده‌ای از پیش تعیین شده‌ای بدون توجه به عوامل فوق نمی‌تواند تعداد کانالهای توزیع را تعیین کند (Distribution system in Japan, 1979).

کارکرد صحیح این شبکه در جامعه موجب دسترسی مصرف کنندگان به کالاها و خدمات با نرخی شفاف و منصفانه می‌شود. از طرف دیگر تعادل اقتصادی و بهبود وضعیت دو بخش تولید و مصرف نیز در گرو اصلاح و تنظیم این شبکه قرار دارد. این شبکه می‌تواند موجب شکل‌گیری انتظارات منطقی و عقلانی مصرف کنندگان و تولیدکنندگان شود و بدین

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال پانزدهم، شماره ۵۹

طریق بستر مناسبی برای مصرف و تولید ایجاد کند.

کارکرد نامناسب و ساختار غیرمنطقی نظام توزیع موجب گرانتر شدن قیمت کالاها و خدمات، ایجاد نارضایتی و شکل‌گیری انتظارات غیرعقلانی در تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان و نوسانات شدید قیمت، اتلاف منابع، عدم شفافیت، کاهش قدرت خرید، آشفتگی در کارکرد بازار و شکل‌گیری شبکه‌های غیررسمی توزیع در جامعه می‌شود (کرستیوفر، ۱۳۸۰).

کالاهاى مختلف بسته به نوع کالا (سرمایه‌ای و مصرفی)، نوع تولید (وارداتی، تولید داخل، قاچاق) و فرایند خصوصی یا دولتی آن مسیرهای متفاوتی را در شبکه توزیع کشور طی می‌کنند و به‌همین دلیل کارکرد شبکه توزیع در خصوص کالاهاى مختلف با یکدیگر متفاوت است. برای نمونه در مورد کالاهاى مانند آرد و قند و شکر به دلیل اینکه بخش اعظم نظام تهیه، تدارک و توزیع آن در دست شرکتهای وابسته به دولت می‌باشد، نظارت دولتی آسانتر و التهاب و نوسان قیمت نیز اندک است (صرف نظر از کالاهاى قاچاق). اما وضعیت شبکه توزیع برخی از کالاها مانند میوه و تره بار کاملاً متفاوت است و قیمت این کالاها به دلایل مختلف در زمانها و مکانهای متفاوت دارای دامنه نوسان بالایی است.

عمده مطالعات انجام شده در خصوص نظام توزیع در ایران، محصول‌محورو مبتنی بر نظریات و دیدگاه علم بازاریابی بوده است. بخش دیگری از مطالعات انجام شده در خصوص شبکه‌های توزیع در ایران با محوریت موضوع فروشگاههای زنجیره‌ای می‌باشد که در این خصوص می‌توان به مطالعات بامداد، طالب‌لو، احمدی، امیری، مایلی فرتاش و محب علی اشاره کرد. سابقه مطالعات و تحقیقات در خصوص نظام توزیع در اقتصاد بسیار طولانی است و به قدمت علم اقتصاد است. محور اصلی مطالعات در سالهای اخیر شناخت اجزای مدیریت، سازماندهی، نظامهای اطلاعاتی و کارکرد کانالهای توزیع مبتنی بر دیدگاه مدیریت راهبردی بوده است. بیشتر این مطالعات کارکرد نظام توزیع یک جامعه را در تعامل با دولت و کارکرد سایر نظامها از بعد بیرونی و درونی بررسی کرده‌اند.

مطالعات جدید در خصوص نظامهای توزیع مبتنی بر ۴ محور زیر است (طالب‌لو،

۱۳۷۷):

۱. بررسی نقش شرکتهای چندملیتی و روابط آنها با کانالهای توزیع،

۲. نظامهای اطلاعاتی و تجارت الکترونیکی،

۳. محوریت مدیریت راهبردی و بررسی تعاملات درونی و بیرونی نظام توزیع،

۴. کارکرد بازار در شبکه توزیع و کارکرد دولت.

شرکتهای چندملیتی در حال حاضر در شبکه توزیع کشور حضور چندانی ندارند و ماهیت محصول شیر به گونه‌ای است که سهم اندکی از تجارت آن به صورت الکترونیکی صورت می‌پذیرد، لذا در این مطالعه عمدتاً محورهای ۳ و ۴ در شبکه توزیع شیر کشور مدنظر قرار می‌گیرد.

در حال حاضر پراکندگی واحدهای کوچک تولیدکننده، نبود مراکز جمع‌آوری شیر و ناکافی بودن آنها، کمبود وسایل حمل و نقل، کمبود تجهیزات مورد نیاز، عدم بهره‌برداری از کل ظرفیت تولیدی کشور و سرانه‌اندک شیر در طبقات پایین درآمدی از مهمترین مشکلات صنعت شیر در کشورند که در این مطالعه بررسی خواهند شد.

شناخت شبکه توزیع و اجزای آن

۱. تعریف شبکه توزیع و اهداف آن

توزیع به عنوان یکی از ارکان سه‌گانه نظام اقتصادی، به مجموعه‌ای از فعالیتهای اطلاق می‌شود که منجر به انتقال کالا و یا خدمات از منابع تولید به سمت خریداران و مصرف‌کنندگان می‌گردد. این عملیات سهم مهمی در قیمت کالا و خدمات و در نتیجه، نقش تعیین‌کننده‌ای در قیمت تمام‌شده دارند (طالب‌لو، ۱۳۷۷).

مهمترین اهداف ایجاد یک شبکه توزیع عبارت است از:

- تنظیم شبکه توزیع بر اساس ضرورتها و امکانات در راستای اهداف و مصالح کشور،
- کمک به اصلاح ساختار اقتصادی کشور،

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال پانزدهم، شماره ۵۹

- توزیع منطقی و عادلانه کالا (متناسب بودن حجم کالاها در مکانهای جغرافیایی مختلف)،
- جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت‌ها،
- جهت دهی به الگوی مصرف،
- به کارگیری ظرفیتهای تولیدی،
- عرضه سریع کالاها و محصولات و خدمات،
- حداقل کردن نقش واسطه‌های بین تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان.

۲. جریانهای شبکه توزیع

در شبکه‌های توزیع کالا علاوه بر جریان انتقال کالا، جریانهای دیگری نیز حضور دارند که باید آنان را در ارزیابی شبکه توزیع در نظر گرفت. مهمترین این جریانها عبارتند از: جریان فیزیکی کالا، جریان پول و اعتبار، جریان اطلاعات (همان منبع).

۱.۲. جریان فیزیکی

این جریان مسیری یک‌طرفه است که از تولیدکننده آغاز و به مصرف‌کننده نهایی ختم می‌شود. محصولاتی که درجه فسادپذیری آنان زیاد است به این جریان حساسیت نشان می‌دهند. برخی از تولیدات کشاورزی در محل تولید بهای چندانی ندارند و جریان انتقال از تولید به بازار مصرف به محصول ارزش مبادله می‌بخشد. گاهی هزینه انتقال این محصولات بیشتر از هزینه تولید آنان است. در مقابل، وابستگی کالاهای با دوام به جریان انتقال کمتر است. اما دوام این نوع کالاها به واسطه اجازه می‌دهد تا در جریان آن تأخیر ایجاد کند.

۲.۲. جریان پول و اعتبار

این جریان برعکس جهت جریان انتقال کالا حرکت می‌کند. معمولاً مصرف‌کننده پرداخت نقدی دارد و سایر اعضای شبکه مانند خرده‌فروشان و عمده‌فروشان بیشتر از اعتبار

استفاده می‌کنند.

سرعت این جریان بیشتر از سرعت جریان انتقال فیزیکی است. کنترل این جریان صرفاً در اختیار اعضای شبکه نیست و بسیاری از حرکتهای ناگهانی و نوسان قیمتها در جریانهای کلی پول و اعتبار کشور تأثیر می‌گذارد.

۳.۲. جریان اطلاعات

این جریان حرکتی دوطرفه دارد و جلوتر از دو جریان قبلی حرکت می‌کند. سرعت این جریان در سرعت جریانهای دیگر هم تأثیر می‌گذارد. شماره‌گذاری کالاها و استفاده از تجهیزات مخابراتی و رایانه‌ای از جمله عوامل مؤثر بر سرعت این جریان هستند. بنابراین، شبکه توزیع کالا علاوه بر اجزای مربوطه‌اش شامل جریانهایی نیز هست که در تحلیل شبکه توزیع باید مد نظر قرار گیرند.

۳. اعضای کانالها

اعضای کانالها، واسطه‌های مؤسسات بازرگانی هستند که میان تهیه‌کننده کالا یا خدمت و مصرف‌کننده قرار می‌گیرند. واسطه‌ها اصولاً انجام اعمال و خدماتی را به عهده دارند که با عملیات خرید و فروش و توزیع کالا بستگی مستقیم دارد. عملیات واسطه‌ها در زمینه فعالیت‌های عمده‌ای از قبیل عقد قرار داد، خرید یا فروش، انبار کردن، توزیع، حمل و نقل و بیمه کالا خلاصه می‌گردد. دو عامل عمده در شبکه توزیع، عمده‌فروشان و خرده‌فروشان هستند. عمده‌فروش واسط میان تولیدکننده و خرده‌فروش است، اما خرده‌فروش کسی است که کالا را به مصرف‌کننده نهایی می‌فروشد. خرده‌فروش ممکن است با مؤسسات نیز معامله کند ولی غالب فروش خرده‌فروشیها، به افراد است (Cadilhon & et al., 2003).

سود یا زیان واسطه‌ها در امر بازرگانی مستقیماً با افزایش یا کاهش عملیات تجاری ارتباط دارد.

بنابر آنچه گفته شد، اهداف این مطالعه عبارتند از:

الف) شناخت عملکرد شبکه توزیع شیر در ایران (قیمتگذاری، هزینه توزیع، زمان توزیع، جریان فیزیکی کالاها، سیاستهای یارانه‌ای، نهادهای سیاستگذار و قانونگذار، نوع بازار کالا، اندازه بنگاه‌ها)،

ب) شناخت نقاط قوت و ضعف،

د) تجزیه و تحلیل و آسیب‌شناسی.

روش تحقیق

۱. جامعه آماری

روش این مطالعه توصیفی - تحلیلی می‌باشد و با استفاده از اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته است. این امر ابتدا از طریق شناخت شاخصهای اقتصادی بازار شیر شامل تولید، مصرف، مصرف سرانه، صادرات و واردات و سپس با بررسی نظرات تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان در خصوص مهمترین موضوعات شبکه توزیع شیر در کشور از جمله سیاستهای یارانه‌ای، نهادهای سیاستگذار و قانونگذار، نوع بازار کالا، اندازه بنگاه‌ها، هزینه توزیع، زمان توزیع، رعایت استانداردها و نوسانات قیمتی صورت می‌گیرد. سپس با بررسی نرم‌ها و مطالعات نظری و مطالعات میدانی، نقاط قوت و ضعف شبکه توزیع از تولید تا مصرف شناسایی می‌شود.

جامعه آماری این طرح محدود به کالای شیر می‌باشد و مکان جغرافیایی تحقیق، شهر تهران است. پرسشنامه‌ها برای ۳ گروه تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان تهیه شده است.

نمونه آماری تحقیق شامل ۴۸ تولیدکننده و توزیع‌کننده، ۱۹۷ مصرف‌کننده و در کل ۲۴۵ نمونه است. پرسشنامه‌ها در نیمه دوم سال ۱۳۸۴ تکمیل شده‌اند. روش نمونه‌گیری نیز خوشه‌ای لایه‌ای است.

پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، تحلیل آماری آنها با استفاده از نرم‌افزار SPSS 13 انجام شده است. در تحلیل پرسشنامه‌ها، با توجه به هدف و روش تحقیق، انواع مختلفی از فرضیه‌ها و سؤال‌ها طرح شده است که می‌توان آنها را در دو طبقه کلی دسته‌بندی کرد:

آسیب‌شناسی شبکه ...

الف) فرضیاتی که پرسشهای آنها بر مبنای طیف لیکرت و به صورت پنج گزینه‌ای (کاملاً موافق، موافق، بدون نظر، مخالف و کاملاً مخالف) طرح شده‌اند. در این گونه سؤالات با فرض نرمال بودن جامعه، می‌توان از آزمونهای پارامتریک استفاده کرد. در مورد سؤالاتی که تعداد نمونه کمتر از ۳۰ بوده، از آزمون t استفاده شده و در مواردی که تعداد نمونه بیش از ۳۰ بوده، آزمون Z به کار رفته است.

با توجه به فرض سطح اطمینان ۹۵ درصد، چنانچه مقدار P-Value از ۵ درصد کمتر باشد، فرضیه تأیید می‌شود. حال اگر مقدار P-Value بیشتر از ۵ درصد شود، فرضیه رد می‌شود (تأیید نمی‌شود).

ب) در فرضیاتی که پرسشهای آنها بر مبنای رتبه طرح شده‌اند، از پاسخ دهندگان خواسته شده است تا تعدادی از گزینه‌ها را رتبه‌بندی کنند. در این گونه موارد، از آزمونهای ناپارامتریک همچون آزمون فریدمن استفاده می‌شود. در این تحقیق از آزمون مذکور برای تحلیل فرضیات دارای پرسشهای رتبه‌ای استفاده شده است.

عناوین هر جدول شامل ردیف، سؤال، گزینه‌ها، رتبه میانگین، آماره χ^2 ، P-Value است. ستون گزینه‌ها، شماره هر گزینه از سؤال را نشان می‌دهد. رتبه میانگین، خروجی آزمون χ^2 است که هر چه بالاتر باشد، اولویت بالاتری دارد. آماره χ^2 مربوط به شاخص آزمون χ^2 است که با مقدار χ^2 جدول مقایسه می‌شود. این مقایسه از طریق مقدار P-Value در این تحقیق انجام شده و خروجی آن در ستون آخر آورده شده است. با توجه به سطح اطمینان ۹۵ درصد، چنانچه مقدار P-Value کمتر از ۵ درصد باشد، رتبه‌بندی انجام شده معنی‌دار است. حال چنانچه P-Value بیشتر از ۵ درصد باشد، رتبه‌بندی معنی‌دار نخواهد بود.

نتایج و بحث

شناخت شاخصهای اقتصاد بازار شیر

۱. تولید

میزان تولید شیر خام در کشور از ۳۹۰۰ هزار تن در سال ۱۳۶۹ به ۵۸۴۵ هزار تن در

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال پانزدهم، شماره ۵۹

سال ۱۳۸۲ رسیده است. طی ۱۴ سال گذشته میزان تولید شیر در کشور بیش از ۱/۵ برابر افزایش داشته است. قابل ذکر است که حدود ۶۸ درصد از کل شیر خام کشور از بخش روستایی و واحدهای کوچک مقیاس و با مدیریت خانوارها به دست آمده است.

جدول ۱. تولید کل و تولید سرانه شیر در کشور در دوره ۱۳۷۴-۸۲

سال	جمعیت (هزار نفر)	تولید کل شیر (هزار تن)	تولید سرانه (کیلوگرم)	جذب شیر (هزار تن)	شیر بسته بندی (هزار تن)
۱۳۷۴	۵۹۱۳۰	۴۵۴۰	۷۶/۸	۶۰۱	۴۲۰
۱۳۷۵	۶۰۰۶۰	۴۸۱۹	۸۰/۲	۷۴۱	۴۴۷
۱۳۷۶	۶۰۹۴۰	۴۸۹۵	۸۰/۳	۹۳۴	۴۹۰
۱۳۷۷	۶۱۸۴۰	۵۱۲۵	۸۲/۹	۸۰۸	۴۶۷
۱۳۷۸	۶۱۷۵۰	۵۵۲۰	۸۹/۴	۸۳۳	۵۰۳
۱۳۷۹	۶۵۴۰۰	۵۸۸۹	۹۰/۰	۹۰۴	۵۲۶
۱۳۸۰	۶۹۰۵۰	۶۰۱۳	۸۷/۱	۹۸۱	۵۵۰
۱۳۸۱	۶۹۹۴۸	۵۸۷۷	۸۴/۰	۱۰۶۴	۵۷۶
۱۳۸۲	۷۰۸۴۵	۵۸۴۵	۸۲/۵	۱۱۵۴	۶۰۲

مأخذ: پایگاه اینترنتی FAO، ۱۳۸۴ و جهادسازندگی در آئینه آمار، ۱۳۷۸

همان طور که در جدول ۱ مشاهده می شود، میزان جذب شیر توسط کارخانه های تولید شیر پاستوریزه و سایر صنایع لبنی کشور طی دوره ۱۳۷۴-۸۲ مرتباً افزایش یافته و با یک روند صعودی از ۶۰۱ هزار تن در سال ۱۳۷۴ به ۱۱۵۴ هزار تن در سال ۱۳۸۲ رسیده است. هر چند شیر جذب شده در این دوره روند رو به رشدی داشته، ولی سهم شیر دریافتی (جذب شده) از کل شیر خام، ناچیز بوده است، به طوری که کمتر از ۲۰ درصد از کل شیر تولیدی کشور به صنایع شیر و فراورده های لبنی تحویل گردیده و مابقی آن توسط بخش خصوصی و خارج از سیستم کارخانه های تابعه و غیر تابعه شرکت سهامی شیر ایران توزیع گردیده است. این در حالی

آسیب‌شناسی شبکه ...

است که در بخش تولید شیر پاستوریزه، ظرفیت‌سازی‌های مناسبی صورت گرفته به گونه‌ای که این بخش توانایی جذب ۳ میلیون تن شیر را دارد. اما یکی از مهمترین مشکلات حال حاضر عدم جذب، پراکندگی واحدهای کوچک تولیدکننده، نبود مراکز جمع‌آوری شیر یا ناکافی بودن آنها، کمبود وسایل حمل و نقل، کمبود تجهیزات مورد نیاز از جمله سردکن و... می‌باشد. بنابراین در صورتی که موانع موجود رفع شود، امکان جذب و تولید بیشتر شیر پاستوریزه در کشور وجود دارد. با توجه به اثر انکارناپذیر فعالیت کارخانه‌ها در شکوفا شدن دامداری کشور، لازم است علل عدم فعالیت این کارخانه‌ها با ظرفیت واقعی مورد بررسی قرار گیرد.

سهم شیر پاستوریزه از شیر دریافتی کارخانه‌ها طی دوره ۱۳۷۲-۸۲ در حدود ۵۲ درصد می‌باشد (گزارشات داخلی وزارت جهادسازندگی، ۱۳۸۴) و به صورت افزایشی بوده است. بنابراین، کارخانه‌های تولید شیر پاستوریزه کمی‌بیش از ۵۰ درصد از کل شیر خام دریافتی را جهت فراوری، استفاده کرده‌اند. از سوی دیگر هر چند سهم شیر پاستوریزه از شیر جذب شده افزایشی بوده ولی باید ظرفیت این واحدها از افزایش بیشتری برخوردار گردد. نتیجه اینکه از حداکثر ظرفیت تولید شیر پاستوریزه بهره‌برداری نمی‌شود. ولی عمده مشکلات مطرح شده در شرایط موجود، مربوط به میزان جذب شیر خام توسط کارخانه‌های پاستوریزه است و این موضوع موجب شده هنوز حدود ۵۰ درصد شیر تولیدی به صورت سنتی و گاهی در شرایط غیربهداشتی فراوری و مصرف شود.

بررسی شیر توزیعی در سالهای اخیر نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۲ از مجموع شش میلیون تن شیر خام تولیدی، یک میلیون تن در قالب شیر خانوار و ۸۴ هزار تن در چارچوب شیر مدارس توزیع شده است. در سال ۱۳۸۳ نیز تولید کل شیر خام به ۶/۷ میلیون تن رسیده که ۱/۲ میلیون تن در قالب شیر خانوار و ۱۱۲ هزار تن به صورت شیر مدارس توزیع گردیده است. این امر نشان می‌دهد در سال ۱۳۸۲ از کل شیر تولیدی ۱۷/۸ درصد به صورت یارانه‌ای توزیع شده و این رقم با اندکی افزایش در سال ۱۳۸۳ به ۱۹/۶ درصد رسیده است (همان منبع).

۲. بررسی وضعیت مصرف شیر در ایران

از آنجا که با بررسی سهم هزینه شیر در بودجه خانوار میزان مصرف شیر به درستی (به دلیل تفاوت قیمت انواع شیر در بازار) مشخص نمی‌شود لازم است میزان مصرف شیر در دهکهای مختلف با توجه به آمار بودجه خانوار با هم مقایسه شود. مطابق جدول ۲ مصرف سرانه شیر در دهکهای درآمدی بسیار متفاوت است و دو دهک بالای خانوارهای شهری ۳/۵ برابر دو دهک پایین شیر مصرف می‌کنند. این نسبت در مناطق روستایی ۳/۱۳ برابر است. بررسی مصرف سرانه در این دوره نشان می‌دهد که هر نفر شهری ۹۲ کیلوگرم و هر روستایی ۷۶/۵ کیلوگرم مصرف کرده‌اند. از سوی دیگر مصرف سرانه در مناطق شهری و روستایی به ترتیب ۳/۲۹ و ۱/۵۲ درصد رشد داشته است. متوسط سرانه دو دهک پایین درآمدی از ۴۰/۴ کیلوگرم در سال ۱۳۷۵ به ۴۵/۴ کیلوگرم در سال ۱۳۸۰ رسیده است که نشان‌دهنده افزایش سرانه ۵ کیلوگرم است. این امر در حالی صورت گرفته است که طی این دوره میزان توزیع شیر یارانه‌ای با سرانه ۹/۲ کیلوگرم افزایش از ۱۲ کیلوگرم به ۲۱/۲ کیلوگرم رسیده است (همان منب). باید گفت مصرف سرانه دهکهای اول تا ششم در نواحی شهری و روستایی در مقایسه با متوسط جامعه پایین می‌باشد. این امر نشان می‌دهد که دهکهای پایین باید با سیاستهای حمایتی به سمت مصرف بیشتر شیر تشویق شوند.

نتایج این قسمت حاکی از آن است که مصرف سرانه شیر در دهکهای پایین در کشور هنوز تا رسیدن به سطح مطلوب فاصله دارد، ولی مصرف سرانه کشور به متوسط مصرف جهانی نزدیک است و در مقایسه با کشورهای در حال توسعه و کشورهای منطقه از مصرف سرانه مناسبی برخوردار است.

جدول ۲. متوسط سرانه شیر دهکهای مختلف به تفکیک مناطق شهری و روستایی طی دوره

۸۰-۱۳۷۵

شرح	دهک اول	دهک دوم	دهک سوم	دهک چهارم	دهک پنجم	دهک ششم	دهک هفتم	دهک هشتم	دهک نهم	دهک دهم	متوسط سرانه	متوسط سرانه کشور	نسبت دودهک بالاپایین در کل کشور	نسبت شهر به روستا
	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	کیلوگرم	درصد	درصد
۱۳۷۵	روستا	۳۰/۴	۴۱/۶	۵۰	۵۶/۶	۶۷/۱	۷۲/۲	۸۲/۵	۶۵/۹	۱۰۳/۸	۱۱۹/۱	۸۱/۶	۳/۵	۳/۹۴
	شهر	۴۱/۴	۴۸/۲	۵۸/۵	۶۸/۲	۷۴/۲	۳۸/۲	۸۹/۶	۹۹/۵	۱۲۰	۷۶۶/۹	۸۵	۲/۳	۱/۹
۱۳۷۶	روستا	۳۳/۳	۵۰/۲	۵۶	۶۸	۷۰/۹	۷۸/۸	۸۶/۶	۹۷/۵	۱۰۸/۶	۱۲۸	۷۷/۸	۸۳/۲	۳
	شهر	۳۹/۴	۴۶/۵	۵۷/۳	۶۷/۴	۷۰/۶	۸۲/۵	۹۱/۵	۹۹/۵	۱۲۲	۱۰۵/۳	۸۲/۷	۱۷/۳	۱/۰۶
۱۳۷۷	روستا	۲۹/۴	۳۱/۸	۵۳/۹	۶۲/۳	۶۹/۳	۴۷/۸	۷۹/۹	۱۰۰/۳	۱۱۱/۱	۱۲۸/۷	۷۱/۴	۹۲/۳	۳/۶
	شهر	۴۴/۱	۵۳/۵	۶۱/۲	۷۱/۸	۸۱/۸	۹۴/۱	۱۰۳/۵	۱۰۹/۹	۱۳۴/۶	۱۸۵/۷	۹۴	۲۸/۳	۱/۲۲
۱۳۷۸	روستا	۳۴/۵	۴۹/۱	۵۹/۹	۶۷	۷۹/۲	۸۸/۶	۱۰۰/۵	۱۰۴/۶	۱۱۰	۱۴۲	۷۳/۶	۳/۰۲	۱/۱
	شهر	۴۲/۶	۵۲/۴	۶۴/۱	۷۳/۶	۷۸/۴	۹۰	۱۰۱/۹	۱۱۶	۱۳۱/۵	۱۶۷/۸	۹۱/۸	۳/۱۵	۳/۰۹
۱۳۷۹	روستا	۲۵/۹	۴۰/۷	۴۹	۵۸/۶	۶۶	۸۲/۵	۸۳/۱	۱۳۸/۷	۹۸/۱	۱۲۹/۷	۷۷/۲	۳/۴۲	۳/۲۸
	شهر	۲/۴۱	۵۸/۵	۶۶/۶	۷۶/۳	۸۶/۸	۹۶/۱	۱۰۵/۷	۱۳۴/۲	۱۳۴/۲	۱۹۴/۲	۹۸/۸	۳/۳۵	۱/۲۸
۱۳۸۰	روستا	۳۳/۳	۴۶/۸	۵۲/۳	۵۹/۶	۷۱/۶	۸۱/۳	۹۲/۵	۱۰۱/۱	۱۰۶	۱۳۷/۸	۷۷/۲	۲/۹۲	۲/۸۴
	شهر	۹/۵۰	۹۲	۷۲	۷۸/۵	۹۰/۴	۹۷/۲	۱۰۸/۷	۱۲۷/۹	۱۳۳/۷	۱۷۸/۲	۹۹/۹	۲/۷۶	۱/۲۹
متوسط دوره	روستا	۳۱/۱	۴۳/۳	۵۳/۵	۶۲/۳	۶۹	۷۰/۷	۷۵/۲	۸۵/۵	۱۰۶/۳	۱۲۸/۴	۷۶/۵	۳/۱۶	۱/۲
	شهر	۴۳/۳	۵۳/۵	۶۳/۳	۷۲/۶	۸۰/۴	۹۰/۵	۱۰۰/۲	۱۱۲/۷	۱۰۳/۱	۱۷۳/۱	۹۲	۳/۱۴	۱/۲
متوسط رشد سالانه	روستا	۱/۸۱	۲/۳۷	-۰/۹	۱/۰۲	۱/۲۸	۲/۴۱	۲/۳۱	۱/۰۵	-۰/۴۳	۱/۹۴	۱/۵۲	-۰/۵۷	۲/۲۲
	شهر	۴/۲۱	۵/۱۷	۴/۲۲	۲/۷۵	۴/۰۲	۳/۱۷	۳/۹۲	۵/۱۵	۲/۱۸	۱/۲۲	۳/۲۹	-۰/۳۷	۲/۲۲

مأخذ: محاسبات براساس طرح آماری هزینه و درآمد خانوارها در سالهای ۱۳۷۵-۸۰

۳. مصرف سرانه شیر در کشورهای منتخب

متوسط مصرف سرانه شیر در جهان حدود ۹۵ کیلوگرم است، اما توزیع آن در بین کشورهای مختلف ناموزون است. کشورهای عضو اتحادیه اروپا و آمریکا تولیدکنندگان عمده شیر و فراورده‌های آن و همچنین مصرف‌کنندگان عمده این محصول به حساب می‌آیند (جدول ۳). در بین کشورهای در حال توسعه آرژانتین و برزیل به دلیل اینکه جزو تولیدکنندگان عمده شیر محسوب می‌شوند، در مقایسه با کشورهای در حال توسعه مصرف سرانه بالاتری دارند (جدول ۴).

جدول ۳. مصرف سرانه شیر و فراورده‌های آن در کشورهای توسعه‌یافته در سال ۲۰۰۰

(واحد: کیلوگرم)

شرح	شیر	ماست	پنیر	کل مصرف شیر
فرانسه	۹۵/۱	۲۶/۹	۲۳/۴	۲۵۸/۸
فنلاند	۱۴۳/۵	۳۸/۸	۱۶/۲	۲۵۹/۷
دانمارک	۹۸/۵	۲۹/۸	۱۶/۴	۲۴۳/۱
آلمان	۹۵/۱	۲۵	۲۰/۵	۲۶۳/۶
هلند	۱۲۱/۸	۴۵	۱۶/۶	۲۸۳
کانادا	۹۱/۷	۳/۷	۱۰/۸	۱۷۱

مأخذ: روزنامه آسیا شماره ۱۷۰ مورخ ۱۳۸۰/۵/۲۲

توجه: پنیر با ضریب ۷ به شیر تبدیل شده است.

جدول ۴. مصرف سرانه شیر و فراورده‌های آن در کشورهای در حال توسعه در سال ۲۰۰۰

(واحد: کیلوگرم)

شرح	شیر	پنیر	شیر خشک	کل مصرف شیر
آرژانتین	۶۰/۹	۱۱/۳	۳	۱۷۰
برزیل	۷۳/۸	۲/۷	۲/۹	۱۲۱/۷
هند	۳۲/۵	۰/۱	۰	۳۳/۲

World Agricultural Outlook: مأخذ:

توجه: پنیر با ضریب ۷ و شیر خشک با ضریب ۱۰ به شیر تبدیل شده است.

در جدول ۵ مصرف سرانه گروه‌های مختلف کشورهای جهان آمده است. مطابق این جدول، مصرف سرانه ایران از متوسط مصرف سرانه کشورهای در حال توسعه و آسیای بیشتر است، ولی هنوز با کشورهای توسعه‌یافته فاصله فراوانی دارد (حدود ۲۵۰ تا ۳۰۰ لیتر در سال). این امر نشان می‌دهد که دولت باید از یک سو با اتخاذ سیاست‌های مناسب زمینه افزایش تولید شیر را فراهم آورد و از سوی دیگر با استفاده از سیاست‌های دیگر مردم را به سمت مصرف بیشتر شیر سوق دهد. پرداخت یارانه شیر در این زمینه تنها یکی از برنامه‌های دولت می‌باشد که لازم است ولی کافی به نظر نمی‌رسد؛ زیرا دولت باید با تبلیغات مناسب درک درستی از مصرف

شیر را در جامعه به وجود آورد، به طوری که مردم بتوانند به آسانی حتی هزینه شیر آزاد را پرداخت کنند، زیرا رابطه ظریفی بین شیرنخوردن مردم و تولید کم شیر در کشور وجود دارد و نمی‌توان گفت کدام یک علت دیگری است. حال این پرسش مطرح می‌شود که اگر دولت یارانه شیر را افزایش دهد، مردم الزاماً مصرف شیر را افزایش می‌دهند؟ پاسخ این است که دولت باید با اعمال سیاست‌های منطقی تولید را بیفزاید و از سوی دیگر ضمن پرداخت یارانه، با تبلیغات و آموزش، مردم را به استفاده بیشتر از شیر ترغیب کند. اما همه برنامه‌های دولت و مردم به شکل فعلی نیز نمی‌تواند برای ۱۰ سال آینده کشور امیدوارکننده باشد، زیرا بهترین برنامه افزایش تولید شیر در کشور، پیش‌بینی دوبرابر شدن تولید تا ۱۰ سال آینده است؛ یعنی برنامه دولت این است که در سال ۱۳۹۳ تولید شیر را در کشور به ۱۲ میلیون تن افزایش دهد. حال اگر رشد جمعیت کشور در ۱۰ سال آینده با نرخ فعلی ۱/۱ درصد افزایش یابد، در آن زمان مصرف سرانه در کشور افزایش چندانی نخواهد داشت؛ بنابراین با توجه به اهمیت شیر در سبد غذایی خانوارها، دولت باید سیاست‌های مناسبی در زمینه افزایش تولید شیر همچون قیمت مناسب خرید، تأمین علوفه و تبدیل نژادهای بومی گاو به نژادهای پربازده اصلاح شده و افزایش ذخیره ژنتیکی (افزایش کمی گاو اصلاح شده) به کار بندد. این امر می‌تواند موجب کاهش هزینه و قیمت تمام شده و در نتیجه افزایش تقاضا نیز شود.

جدول ۵. مصرف سرانه شیر و فراورده‌های آن در جهان در سال ۲۰۰۰ (واحد: کیلوگرم)

شرح	سرانه شیر	سرانه فراورده‌های لبنی	کل مصرف شیر
کشورهای توسعه یافته	۹۹/۳	۱۲۹/۲	۲۲۸/۵
کشورهای در حال توسعه	۳۰/۶	۱۶/۲	۴۶/۲
آمریکای شمالی	۱۳۰/۲	۱۲۷/۷	۲۵۷/۷
آمریکای جنوبی	۹۲/۲	۳۱	۱۳۲/۲
آفریقا	۲۵/۴	۸/۶	۳۴
آسیا	۲۸/۱	۱۷/۲	۴۵/۳
اروپا	۹۴/۸	۱۶۶/۲	۲۶۱

مأخذ: پایگاه اینترنتی FAO، ۱۳۸۴

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال پانزدهم، شماره ۵۹

۴. بررسی وضعیت صادرات و واردات شیر در ایران و جهان

جدول ۶ وضعیت روند صادرات و واردات شیر را در جهان و ایران طی سالهای اخیر نشان می‌دهد. ملاحظه می‌شود که کشور ایران سهم ناچیزی از تجارت جهانی شیر را در دوره زمانی مورد بررسی در اختیار داشته است؛ البته در مقایسه با واردات سهم صادرات ایران قابل ملاحظه می‌باشد. برای مثال اگر چه واردات ایران در سال ۲۰۰۴ برابر صفر بوده، اما صادرات کشور برابر ۳۶۹ تن به ارزش ۴۷۹ میلیون دلار بوده است هر چند این مقدار با توجه به حجم صادرات بیش از ۷ میلیون تنی و به ارزش بیش از ۴ میلیارد دلاری جهان ناچیز می‌باشد.

جدول ۶. واردات و صادرات شیر در ایران و جهان

سال	کشور									
	۲۰۰۴	۲۰۰۳	۲۰۰۲	۲۰۰۱	۲۰۰۰	۱۹۹۹	۱۹۹۸	۱۹۹۷	۱۹۹۶	
مقدار واردات (هزار تن)	۷۶۴۹	۷۵۴۲	۶۸۶۰	۹۷۴۶	۷۳۶۱	۷۲۵۱	۶۷۳۸	۶۳۱۸	۵۸۶۴	جهان
	۰	۰،۰۰۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰،۰۳۸	۰،۰۳	ایران
ارزش واردات (هزار میلیون دلار)	۴۳۶۵	۳۸۵۵	۳۰۱۴	۲۹۴۱	۲۹۸۶	۳۳۲۰	۳۳۴۷	۳۲۲۳	۳۲۳۷	جهان
	۰	۰،۲۵۱	۰،۰۰۳	۰	۰	۰	۰	۰،۰۴۰	۰،۳۰۰	ایران
مقدار صادرات (هزار تن)	۷۴۲۸	۶۵۹۴	۵۹۷۷	۶۱۲۰	۶۵۹۴	۶۶۵۳	۶۴۷۱	۵۹۹۴	۵۷۹۵	جهان
	۰،۳۶۹	۰،۵	۰،۴۱۴	۰،۰۶۷	۰،۱۰۱	۰،۰۸۲	۰،۰۱۸	۰	۰	ایران
ارزش صادرات (هزار میلیون دلار)	۴۱۹۹	۳۴۷۸	۲۹۷۸	۲۷۰۸	۲۷۷۹	۳۱۳۶	۳۱۸۳	۲۹۵۰	۳۰۸۶	جهان
	۰،۴۷۹	۰،۵۴۵	۰،۳۱۸	۰،۰۵۰	۰،۰۴۲	۰،۰۲۰	۰،۰۱۳	۰	۰	ایران

مأخذ: پایگاه اینترنتی FAO، ۱۳۸۴

نتایج نظرسنجی

نتایج حاصل از تحلیل پرسشنامه‌های ارسالی برای ۲۴۵ تولیدکننده و توزیع‌کننده و مصرف‌کننده تهرانی (به تفکیک ارائه شده در روش‌شناسی) در سال ۱۳۸۴ به شرح جدولهای ۷ تا ۹ می‌باشد. گفتنی است که کلیه نتایج حاصل از این ۳ پرسشنامه در بخش یافته‌های تحقیق و آسیب‌شناسی ارائه شده است.

جدول ۷. سؤالات مرتبط با مصرف‌کنندگان شیر

ردیف	فرضیه	آماره Z	P- Value	نتیجه
۱	مصرف‌کنندگان از نحوه توزیع شیر در حال حاضر رضایت دارند.	۰/۸۲۱	۰/۲۰۷	عدم تأیید
۲	آزادسازی بازار شیر و تعیین قیمت آن براساس سازوکار عرضه و تقاضا در بازار باید در اولویت برنامه‌های شبکه توزیع قرار گیرد و دولت سیاستهای حمایتی خویش را بر حمایت از تولید متمرکز نماید.	۲/۶۰۳	۰/۰۰۵	تأیید
۳	شیر یکی از کالاهای اساسی است که باید در سبد مصرفی تمام خانواده‌ها قرار گیرد، لذا دولت همواره باید شیر یارانه‌ای را با قیمت ارزان در اختیار آحاد مردم قرار دهد.	۱۱/۶۲۴	۰/۰۰۰	تأیید
۴	نظام کنونی شیر مطلوب است و باید شیر یارانه‌ای و آزاد در بازار وجود داشته باشد، اما دولت سیاستهای حمایتی خویش را بر دانش آموزان مدارس روستاهای محروم، افراد تحت پوشش کمیته امداد و ... متمرکز کند.	-۱/۰۶۴	۰/۱۴۵	عدم تأیید
۵	به دلیل اهمیت شیر در رژیم غذایی کودکان و نوجوانان، بهتر است که دولت به توزیع شیر در تمامی مدارس کشور اقدام کند.	۱۸/۷۰۹	۰/۰۰۰	تأیید
۶	مصرف‌کنندگان بیش از ۵۰ درصد شیر خود را از شیر یارانه‌ای تأمین می‌کنند.	۱/۷۲۴	۰/۰۴۳	تأیید

مأخذ: نتایج نظرسنجی

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال پانزدهم، شماره ۵۹

جدول ۸. سؤالات مرتبط با تولیدکنندگان و توزیع کنندگان شیر

ردیف	فرضیه	آماره Z	P- Value	نتیجه
۱	قیمت خرید شیر خام (با استانداردهای مشخص شده شرکت سهامی شیر ایران در سالهای ۱۳۸۳ و ۱۳۸۲) برابر با قیمت تضمینی مشخص شده از طرف شورای اقتصاد بوده است.	۴/۵۲۱	۰/۰۰۰	تأیید
۲	هزینه خرید شیر خام توسط شرکتها و کارخانه‌های غیر وابسته به شرکت سهامی شیر ایران به طور متوسط بیش از ۶۰ درصد از قیمت تمام شده شیر قبل از بسته بندی است.	۲/۹۳۶	۰/۰۰۲۵	تأیید
۳	به طور متوسط بیش از ۸ درصد از شیرهای تولید شده در دامداریها به علت نبود امکانات کافی و مجهز نبودن دامداریها به دستگاههای صنعتی تلف می شود.	۲/۷۳۳	۰/۰۰۴۵	تأیید
۴	دولت بیش از ۱۵ درصد از قیمت تمام شده شیر را به عنوان سوبسید در شیرهای یارانه‌ای پرداخت می کند.	۰/۷۷۴	۰/۲۲۱	عدم تأیید
۵	در شیرهای غیر یارانه‌ای به طور متوسط قیمت درج شده روی بسته شیر بیش از ۸ درصد از قیمت تمام شده شیر در کارخانه بالاتر است.	۳/۲۹۶	۰/۰۰۱	تأیید
۶	سود واحد صنفی در توزیع شیر بیش از ۲۵ درصد قیمت فروش آن است.	۴/۹۶۸	۰/۰۰۰	تأیید
۷	بیش از ۱۵ درصد از شیر توزیع شده به علت عوامل مختلف به واحدهای تولید کننده بازیس فرستاده می شود.	-۱/۲۹۷	۰/۱۰۵	عدم تأیید
۸	وضعیت شیر در ایران با استانداردهای جهانی مطابقت دارد.	-۰/۵۸۹	۰/۲۸	عدم تأیید
۹	یکی از معضلات کنونی توزیع شیر مربوط به مشکل وسایل مناسب برای حمل و نقل و توزیع آن است.	۲/۱۷۴	۰/۰۱۸	تأیید
۱۰	آزادسازی بازار شیر و تعیین قیمت آن بر اساس سازوکار عرضه و تقاضا در بازار باید در اولویت برنامه‌های شبکه توزیع قرار گیرد و دولت سیاستهای حمایتی خویش را بر حمایت از تولید متمرکز کند.	۱/۱۳۷	۰/۱۳۵	عدم تأیید
۱۱	دخالت دولت در تولید و توزیع شیر بیشتر به نفع تولید کنندگان است.	۲/۳۵۴	۰/۰۱۲	تأیید
۱۲	شرایط کنونی بازار شیر یعنی خرید تضمینی شیر توسط دولت، راهکار بسیار مناسبی می باشد.	۰/۴۸۴	۰/۳۱۵	عدم تأیید

مأخذ: نتایج نظرسنجی

جدول ۹. سؤالات رتبه‌بندی مصرف‌کنندگان شیر (آزمون ناپارامتریک)

ردیف	سؤال	رتبه میانگین	آماره χ^2	P- Value
۱	مهمترین مشکلات نظام کنونی توزیع شیر: ۱. غیرهدفمند بودن نظام توزیع شیر یارانه‌ای ۲. عملکرد نامناسب واحدهای خرده‌فروشی در بازار ۳. سهم بالای واحدهای سنتی ۴. حمل شیر با وسایل و تجهیزات غیرمناسب	۳/۶۲ ۲/۹۳ ۲/۹۱ ۲/۸۰	۷۸/۶۶۰	۰/۰۰۰
۲	شیر مصرفی خود را بیشتر از کدام یک از نهادهای توزیعی زیر تأمین می‌کنید؟ ۱. لبنیات‌ها ۲. میدانهای میوه و تره‌بار ۳. فروشگاههای تعاونی ۴. فروشگاههای زنجیره‌ای	۳/۴۵ ۳/۳۴ ۲/۸۶ ۲/۸۵	۹۵/۰۲۱	۰/۰۰۰

مأخذ: نتایج نظرسنجی

جمع‌بندی و پیشنهاد

در این بخش یافته‌ها و آسیب‌شناسی تحقیق بر اساس نتایج حاصل از شاخصهای اقتصادی بازار شیر، و نتایج نظرسنجی پس از آزمون آماری ارائه شده است.

۱. یافته‌های تحقیق

۱. در سال ۱۳۸۲ از کل شیر تولیدی کشور تنها ۱۷/۸ درصد آن به صورت یارانه‌ای توزیع شده است.

۲. دو دهک بالای خانوار شهری ۳/۵ برابر دو دهک پایین مصرف می‌کنند و این نسبت در مناطق روستایی ۳/۱۳ برابر است.

۳. طی سالهای ۱۳۷۵-۸۰ سرانه مصرف خانوارهای شهری ۸۲ کیلوگرم و خانوارهای

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال پانزدهم، شماره ۵۹

روستایی ۷۶/۵ کیلوگرم بوده است. متوسط سرانه مصرف خانوارهای شهری و روستایی طی سالهای مورد بررسی رشدی برابر ۳/۲۹ و ۱/۵۲ درصد داشته و سرانه مصرف خانوارهای دو دهک پایین ۷/۷ کیلوگرم افزایش یافته است.

به طور کلی مصرف سرانه کشور فاصله چندانی با متوسط سرانه مصرف جهانی (۹۵ کیلوگرم) ندارد و در مقایسه با کشورهای آسیایی (۲۸/۲ کیلوگرم) و در حال توسعه (۳۰/۶ کیلوگرم) از وضعیت مناسبی برخوردار است.

۴. سهم ایران در صادرات و واردات شیر در بازار جهانی ناچیز است و در سال ۲۰۰۴ میزان واردات ایران برابر صفر و صادرات برابر ۳۶۹ تن به ارزش ۴۷۹ هزار دلار بوده است. ۵. حدود ۱۰ درصد شیرهای تولید شده در دامداریهای سنتی به علت نبود امکانات کافی و دستگاههای صنعتی تلف می شود.

۶. سهم تأمین شیر مصرفی تهرانیها از لبنیاتها، میدانهای میوه و تره بار، فروشگاههای تعاونی و فروشگاههای زنجیره ای به ترتیب ۳۷/۶٪، ۳۳٪، ۱۴/۲٪ و ۱۳/۷٪ است. ۷. تنها ۱۹/۳٪ از مصرف کنندگان تهرانی شیر مصرفی خویش را از طریق شیر یارانه ای تأمین می کنند.

۲. آسیب شناسی

۱. حدود ۵۰ درصد از شیر تولیدی کشور در اختیار کارخانه های شیر پاستوریزه قرار نمی گیرد و این موجب عدم استفاده حداکثر از ظرفیت تولید شیر کشور و حضور کانالهای غیررسمی و غیربهداشتی در شبکه توزیع شیر شده است.

۲. مصرف سرانه شیر کشور نسبت به کشورهای توسعه یافته کم است. مصرف سرانه در ایران حدود ۹۵ کیلوگرم و در کشورهای توسعه یافته حدود ۲۳۰ کیلوگرم است. همچنین توزیع این محصول بین دهکهای مختلف درآمدی نیز وضعیت نامناسبی دارد؛ چرا که مصرف سرانه شیر در دهک اول حدود ۴۰ کیلوگرم و در دهک دهم بیش از ۱۸۰ کیلوگرم در سال ۱۳۸۰ بوده است.

۳. حفظ سطح مصرف کنونی مردم (بدون صادرات و واردات) مستلزم تولید حداقل ۱۲ میلیون تن شیر در سال ۱۳۹۳ است که این امر در حال حاضر در چارچوب برنامه‌های دولت قرار دارد.

۴. مهمترین مشکلات نظام توزیع کنونی، غیرهدفمند بودن اختصاص یارانه‌ها و عملکرد نامناسب واحدهای خرده‌فروشی در بازار، سهم بالای واحدهای سنتی، حمل شیر با وسایل و تجهیزات نامناسب از دامداری‌ها به کارخانه‌ها و از کارخانه‌ها به فروشندگان و مصرف‌کنندگان است.

۵. توزیع شیر رایگان در مدارس کشور از ضروری‌ترین سیاست‌هایی است که باید در اولویت برنامه‌های دولت قرار گیرد.

۶. شرکتهای بزرگ و نظام یافته و فروشگاههای زنجیره‌ای در شبکه توزیع شیر ایران نقش اندکی دارند.

۷. فاصله تولید تا توزیع شیر کوتاه است و مهمترین دلیل فاصله قیمتی بین تولید و مصرف، هزینه بالای حمل و نقل و فسادپذیری محصول است.

۸. سیاست کنونی خرید تضمینی شیر توسط دولت از نقاط مثبت حضور دولت در بازار شیر است و تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان موافق با حضور دولت در این بازارند. اما نتایج نظرسنجی‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه مصرف‌کنندگان درباره حضور دولت، تأمین هدفمند شیر ارزان قیمت به‌ویژه برای دانش‌آموزان و اقشار محروم و دیدگاه تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان، تغییر سیاستهای حمایتی به سمت حمایت از تولید است.

۳. سیاستهای پیشنهادی

۱. تداوم سیاست خرید تضمینی

۲. هدایت سیاستهای یارانه‌ای به سمت توزیع شیر رایگان در مدارس کشور

۳. تقویت نظام حمل و نقل شیر

۴. سازماندهی شبکه‌های توزیع و تولید سنتی بازار و تجهیز آنها به امکانات نوین و پیشرفته

۵. تدوین راهبرد تجاری میان‌مدت شیر در کشور

منابع

۱. طالب‌لو، حسین (۱۳۷۷)، بررسی وضعیت فعلی سیستم توزیع کشور، مجموعه مقالات نقش فروشگاههای زنجیره‌ای در توزیع، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران.
۲. کریستوفر، مارتین (۱۳۸۰)، مدیریت توزیع (علمی - عملی)، مترجم احمد اخوی، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تهران.
۳. جهادسازندگی در آینه آمار (۱۳۷۸)، وزارت جهاد کشاورزی، تهران.
۴. مرکز آمار ایران، "سالنامه آماری" هزینه و درآمد خانوار، ۱۳۷۵-۱۳۸۳.
5. Cadilhon, Jean-Joseph and David R. Hughes and Paul Mustie and Andrew P. Fearne (2003), Wholesale markets and food distribution in Europe: new strategies for old functions, Centre for food chain research, Department of Agricultural Sciences, Imperial College London, Discussion Paper No.2.
6. Distribution system in Japan, International Communications, INC, 1979.
7. www.FAO.org.